LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XIX (1979)

Liudvika DRAZDAUSKIENĖ

FATINĖS KALBOS FUNKCIJOS FORMOS, SEMANTIKA IR VAIDMUO KOMUNIKACIJOS PROCESE

Kalbos funkcijos yra ta bendroji lingvistinės komunikacijos sąvoka, kuri gali būti ir yra buvusi savarankišku aprašymo objektu [Laguna G. A., 1927, Mounin G., 1967 ir kiti]. Tačiau dažniausiai aprašomuosiuose darbuose kalbos funkcijos įvedamos išsamesniam kalbos vartojimo vaizdui pateikti [Sapir E., 1969, Bühler K., 1934, Gardiner A. H., 1951, Henle P., 1958, Pollock Th. C., 1955, Hayakawa S. I.,1964, Herzler J. O., 1965, Boulton M., 1968, ir kiti] arba kitų mokslų, pavyzdžiui, stilistikos teorijai pagrįsti [Jakobson R., 1966, Виноградов В. В., 1963, 130–132, Ахманова О. С. и др., 1966, 161–183, Akhmanova O., 1970, 28–34; 1972, 78–85, iš dalies Halliday M. A. K., 1973, 7–8, 103–104, Turner G. W., 1973, 203–226 ir kiti].

Kalbos funkcijos sąvoka yra viena svarbiausių sociolingvistinio tyrimo kategorijų. Kitaip tariant, kalbos funkcija savaime pasireiškia tik sociolingvistinio tyrinėjimo metu, o ne abstraktaus kalbos aprašymo teorijoje. Anglų sociolingvistikoje [Firth J.R., 1957, Quirk R., 1968, Halliday M. A. K., 1973] kalbos funkcija suprantama kaip tikslas, pasiekiamas kalba. M. Halidėjaus sudarytoje apibendrintoje socialinio kalbos vartojimo schemoje (1 lentelė) kalbos funkcijos inkorporuotos vidurinėje faktų api

Table I

SOCIOLOGICAL NETWORK OF LANGUAGE

From Halliday M.A.K. EXPLORATIONS IN THE FUNCTIONS OF LANGUAGE. London, 1973, p. 101.

bendrinimo pakopoje. Darbuose tų autorių, kurie remiasi deskriptyvinės lingvistikos teiginiais apie kalbos ir šnekos dichotomiją, įsivedama papildomų kategorijų [Ахманова Г. И., Гюббенет И. В. и др., 1971], o kalbos funkcijos sąvoka nors ir specialiai tikslinama [Ахманова О. С. и др., 1966], bet be jos neapsieinama. Pirmųjų darbuose vartojamas tik vienas terminas, t. y. kalbos funkcija (*a function of language*), o skiriant kalbos ir šnekos sąvokas (*language and speech*), sociolingvistikoje tenka kalbėti apie šnekos, o ne kalbos funkcijas (функции речи, а не языка). Anglų sociolingvistikoje išeities taškas yra ne F. de Sosiūro (F. de Saussure) kalbos ir šnekos dichotomija, o daugiapakopio natūralaus kalbos funkcionavimo sąvoka. Pavyzdžiui, M. Halidėjaus formuluotėje kalba nedalijama į abstrakciją ir aktyvą. Kalba yra prasmės potencialo pasirinkimo galimybė, kurią riboja kultūrinė-lingvistinė išraiška. Šis pasirinkimas dar kitaip apibūdinamas santykiu tarp „Ką galiu išreikšti" (*What I can mean*) ir „Ką galiu pasakyti" (*What I can say*). Priėmus šį postulatą, terminologinių netikslumų nelieka, ir sociolingvistinėms kategorijoms nereikia papildomų paaiškinimų.

Įvairių autorių darbuose kalbos funkcijos sąvokos turinys suprantamas skirtingai. Įvairuoja ir funkcijų skaičius. Pavyzdžiui, E. Sapiras ir B. Strang kalbos funkciją supranta kaip komunikacijos motyvą ir skiria tris funkcijas (communication f., thought sustaining f., socializing f.). M. Boultonas (1968), J. F. Volvorkas [J. F. Wallwork, 1969] kalbos funkciją supranta kaip kontekstualiai nukreiptą kalbinę veiklą, bet M. Boultonas išskiria penkias (emotive f., ceremonial f., magic f., ritual f., religious f.), o J. F. Volvorkas – aštuonias (language used for phatic communication, ceremonial purposes, language as an instrument of action, language used to keep the records, to convey ideas and information, to influence people, to enable self-improvement, to embody and enable thought) kalbos funkcijas.

Table 2

FUNCTIONS OF LANGUAGE
Roman Jakobson

Factors in verbal communication

	CONTEXT	
ADDRESSER	MESSAGE	ADDRESSEE
	CONTACT	
	CODE	

Functions of Language

	REFERENTIAL	
EMOTIVE	POETIC	CONATIVE
	PHATIC	
	METALINGUAL	

From STYLE IN LANGUAGE
ed. by Th. Sebeok.
Mass., MIT, 1966, p. 353, 357.

Vienos atskiros kalbos funkcijos tyrimas, remiantis nuosekliąja M. Halidėjaus schema ar izoliuotomis sociologų sistemomis, gali atrodyti šiek tiek dirbtinis ir mechaniškas, bet jis įmanomas. Vienos funkcijos tyrimą paranku pagrįsti R. Jakobsono kalbos funkcijų sistema, nes joje kalbos funkcija yra skirtingomis lingvistinėmis priemonėmis realizuoti įvairūs kalbos akto aspektai, o visos funkcijos suvokiamos glaudžioje tarpusavio sąveikoje, vienai dominuojant konkrečioje situacijoje (2 lentelė). Maksimaliai izoliuotos fatinės funkcijos tyrimas yra įmanomas todėl, kad ši funkcija turi labai apibrėžtą vietą komunikacijos procese: fatinė funkcija dominuoja kalbos akto pradžioje ir pabaigoje.

Kalba fatinėje funkcijoje yra sociatyvioji *en raport* kalba, kai kalbama tik tam, kad netylėtum. (Pastaruoju metu, atrodo, galutinai nusistovėjo terminas – kalkė *fatinė funkcija*, „фатическая функция", kilęs iš B. Malinovskio pasiūlyto termino "phatic" [Malinowski B., 1936]. Terminas контактоустанавливающая функция [Ахманова О. С., 1966] nėra visiškai tikslus, nes fatinė funkcija – tai ne tik kontakto užmezgimas su pašnekovu. Fatinė funkcija pačia plačiausia prasme pasireiškia užmezgant, palaikant ir nutraukiant lingvistinį-socialinį kontaktą žodinio ar rašto kalbos akto metu.)

Fatinės funkcijos formos labai įvairios ir varijuoja nuo grynųjų iki visiškai integruotų. Elementariausia šios funkcijos išraiška yra pasisveikinimai, atsisveikinimai ir kitos mandagumo formulės, o rafinuočiausia – balinė, arba niekų kalba (Stoškaus K. terminas, 1969), plačiai žinomas angliškasis "small talk". Hierarchiškai sugrupavus, galima išskirti keletą fatinės funkcijos pasireiškimo formų:

1) neartikuliuoti pauzes užpildantys garsai ir žodžiai, triukšmai;
2) pasisveikinimai, atsisveikinimai ir kitos mandagumo formulės;
3) niekų kalba (small talk);
4) įžangos, įvadai, pripažinimai-padėkos (acknowledgements), turiniai, pabaigos;
5) apibendrinamosios frazės rišliame tęstiniame tekste;
6) pavadinimai, antraštės, skyriai;
7) techninis paragrafo išskyrimas tęstiniame tekste ir kt.

1. Iš neartikuliuotų, pauzes užpildančių garsų (*er*, *uhm*, *ahm*, *umps*; *ė-ė*, *hm* ir kt.) tik vienas *khm/h-khm* yra tinkamas kontaktui užmegzti, efektyvus, suprantamas ir nepriklauso nuo kultūros, kalbos ir vietos. Šis garsas žadina tokią jautrią, ypač patarnaujančių darbuotojų, reakciją, kad net nesąmoningas natūralus krenkštelėjimas atkreipia dėmesį, tarytum jis būtų nekantrumo ženklas. Visi kiti neartikuliuoti, pauzes užpildantys garsai praktiškai nefunkcionuoja kaip savarankiški kontaktui užmegzti. Jie labai gausūs platesniuose fatinės kalbos kontekstuose ir efektyvesni palaikyti kontaktui: 1) *Um, you will remember, we're going to take – er – a new bit today*; 2) *Now, the meaning, I think, is – er – on the whole clear*; 3) *Na, kažin kaip, ar bus pavasaris? – Hm, ką čia gali žinoti.*

Pats charakteringiausias pauzes užpildantis garsas anglų kalboje yra *er*, lietuvių kalboje – *hm-m*, kartais – *ė-ė*.

Iš kontaktą palaikančių ir pauzes užpildančių žodžių plačiai yra žinomas angliškas *well*, kuris, kaip D. Parker tekstu iliustruoja R. Jakobsonas, gali išreikšti visos situacijos sutrikimą ir įtampą. Nekvalifikuotai vartojamas *well* gali būti regionalinės kalbos varianto bruožas. Pavyzdžiui, kai kurie amerikiečių lingvistai teigia, kad Tarybų Sąjungoje vartojama anglų kalba, kuri apskritai yra labai aukšto lygio, išsiskiria pernelyg dažnais *well* ir *just*. Lietuvių kalboje analogiško ir taip paplitusio pauzes užpildančio žodžio nėra. Kiti šios rūšies žodžiai (*you know, you see, I suppose, I believe, I think, I mean*; *sakau, vadinasi, žinai, matyt*, (*aš*) *manau* ir kt.) efektyvūs ir vartojami ne tik kontaktui užmegzti ir palaikyti, bet ir kaip draugiško tono bei familiarumo ženklas. Kontaktui palaikyti ir pauzėms užpildyti, ypač anglų kalboje, labai dažnai įterpiami ištiktukai *oh, ah* bei jungtukai *and, but* ir kt.

Pastebėta, kad angliškai kalbantieji turi gana platų standartinių pauzes užpildančių garsų ir žodžių arsenalą, o lietuvių kalboje, neskaičiuojant individualių priežodžių, jų kur kas mažiau. Apskritai pauzes užpildančių garsų ir žodžių dažnumas priklauso nuo individualaus ir nacionalinio charakterio.

2. Pasisveikinimai, atsisveikinimai ir kitos mandagumo formulės, kaip antai:

Hello! Hi!	*Labas! Sveikas!*
Good morning.	*Labas rytas.*
Good afternoon.	*Laba diena.*
Good evening.	*Labas* (*geras*) *vakaras.*

Good night.	*Labanakt.*
How do you do.	*Labai malonu. Sveiki!*
Excuse me.	*Atsiprašau.*
I am (so, very) sorry.	*Atleiskite, dovanokite.*
Thank you.	*Ačiū. Dėkoju.*
Thanks a lot etc.	*Labai ačiū ir kt.,*

kalboje funkcionuoja ne savo nominaline verte, bet kaip kontakto užmezgimo ir žmogiškumo išraiškos priemonė. Iš tikrųjų nė viena šių formulių nesuprantama kaip žinia apie gerą dieną ar žmogaus fizinę būklę. Jos parodo, kad kalbantysis pažįsta žmogų, draugiškai nusiteikęs, tos pačios bendruomenės narys. Niveliuotos pasisveikinimų-atsisveikinimų semantikos ir funkcinės svarbos pavyzdys yra „Labas rytas", siuvinėjamas ant rankšluosčių, ir *Have a good day*, JAV, kai kur priklijuotas ant sienos prie išėjimo.

Įdomu, kad urbanizacija suniveliavo mandagumo formulių reikšmę, ir sveikintis gatvėje tik išreiškiant savo draugiškumą pašaliniams yra nenormalu ir praktiškai neįmanoma. Tačiau atsiprašymai yra viena geriausių trumpučio kontakto išreiškimo priemonių ir sparčios urbanizacijos sąlygomis yra labai formalūs. JAV, pavyzdžiui, mandagumo formulės tariamos energingai, glaustai, paviršutiniškai intonuojamos (pvz., *Excuse me*) ir, priklausomai nuo situacijos, netgi atsainiai trumpinamos (pvz., [*kkju*] vietoj *Thank you*).

Kaimiečių tarpe pasisveikinimai ir atsisveikinimai kur kas prasmingesni ir dažnesni. Dar ir mūsų dienomis Lietuvos kaimietis kartais jaučiasi esąs labai nedraugiškas, jeigu jis nepasisveikina su atsitiktiniu praeiviu. Toks žmogiško kontakto išreiškimas charakteringas, pavyzdžiui, ir uždariems didžiųjų JAV miestų institutams.

Anglų kalboje pasisveikinimai, išskiriant tik familiarius universalius *Hello!* ir *Hi!*, o lietuvių kalboje – „Labas", aiškiai yra pasiskirstę pagal paros metą. Tik anglų kalboje išlikęs įdomus bruožas atsisveikinti pasisveikinimo formule, pakeitus intonaciją. Pavyzdžiui, *Good morning!*, pasakytas krentančiu tonu, reiškia „*Labas rytas*", o kylančiu tonu – „*Viso gero*".

Ir anglų, ir lietuvių kalbose pasisveikinimai ir atsisveikinimai aiškiai pasiskirstę pagal situacijų formalumą. Familiariose kasdieninėse situacijose, nepriklausomai nuo kalbančiųjų amžiaus, maksimaliai rekurentiškas yra *Hello!* (lietuvių kalboje analogiškas „Labas"). Formalesnėse situacijose, esant amžiaus ar padėties skirtumui, dažniausi yra *Good morning!*, („Labas rytas!"), *Good evening!* („Labas vakaras!") ir t. t. Lietuviškas „Laba diena" yra palyginti neutralus; jis stokoja pastovios formalumo konotacijos, kuri charakteringa angliškajam *Good afternoon!*, vartojamam tik formaliose situacijose aukštos padėties žmonių (ambasadorių, karininkų, vadovų, senų profesorių ir kt.). Lyginant su anglų, lietuvių kalba stokoja dar vieno, dabar tik pirmo susipažinimo situacijoje vartojamo taip pat labai formalaus pasisveikinimo *How do you do!*, apytiksliai atitinkančio labai formaliai intonuotą lietuvišką „Labai malonu", kuris lietuvių kalboje daug plačiau vartojamas ir išreiškia įvairius prasmės niuansus.

Norminiai atsisveikinimai abiejose kalbose analogiški, neutralūs arba familiarūs: *Good bye!* ir „Viso gero!"; *Bye, See you!* ir „Iki pasimatymo"; *Bye, bye!, Cheerio!* ir „Viso!", „Su!" ir specifiniai familiarūs *Tatty bye!, Toodle-oo!* ir jiems analogiški „Atia!" ir „Bai!" lietuvių kalboje. Formaliausias atsisveikinimas anglų kalboje yra pasisveikinimo formulė (pavyzdžiui, *Good morning!*), ištarta kylančiu tonu, kuriai analogiška lietuviška galėtų būti „Likite sveiki!".

Atsiprašymo ir apgailestavimo formulės anglų kalboje yra žymiai emfatiškesnės negu lietuvių kalboje. Galima lyginti: *Sorry!, I'm so sorry! I'm so very sorry indeed!, I do apologize! Forgive me!* ir „Atsiprašau!", „Labai atsiprašau!", „Atleiskite!", „Dovanokite".

Įdomu, kad anglų kalboje nėra analogiško lietuviškam „Prašom", sakomo ką nors paduodant, o atsakymai į padėkas anglų kalboje labai įvairūs ir gana galantiški. Pavyzdžiui: *Not at all, It was nothing, Forget it, You're welcome, Glad to help, My pleasure, It was no trouble* (*No trouble*), *I'm only too glad to help, Think nothing of it, That's* (*It's*) *all right* ir amerikietiškas *That's O. K.*, lyginant su lietuviškais „Prašom" ir „Nėr(a) už ką".

Tik mandagumo formulių anglų ir lietuvių kalbose apžvalga rodo, kad anglų kalba kalbantieji akivaizdžiai nešykšti kalbinės veiklos geriems jausmams išreikšti arba sužadinti.

3. Niekų kalba (*small talk*), kasdieninėse situacijose pasireiškianti bent vienu klausimu *How are you*? (galimi ir dažni variantai: *How's life*?, *How was it*? – dažniausias atsakymas *Fine! And you*?), kuris anglų kalboje gali pakeisti net pasisveikinimą, lyginant su lietuvių „Kaip gyveni?" (galimi ir dažni variantai: „Kaip laikais(i)?", „Kaip sekasi?", žemaitiškas „Kaip yr?" – dažniausias atsakymas „Gerai"!, „Nieko!", „Gerai yr") yra visiškai analogiška abiejose kalbose kaip ir trumpi pokalbiai apie orą, sveikatą, pažįstamus ir pan., prieš pradedant dalykiškesnį pokalbį arba atsitiktinai susitikus. Pavyzdžiui: "*Good evening, Mrs Halifax*".

"*Evening, Bert. It's very cold out*".
"*It's very cold in*".
„*Labas!*"
„*Sveikas!*"
„*Tai oras... Nei žiema, nei vasara*".
„*Ir sninga, ir lyja. Iš vasaros irgi nieko negali tikėtis, kai žiema tokia*".
"*Hello! How are you these days? Haven't seen you for ages!*"
"*I'm all right, I suppose*".
"*Hello, Ingrid! Are you better?*"
"*Yes, thanks. I'm going back to work on Monday*".
"*Taken a fair while, hasn't it?*"
"*There were complications...*"
„*Bjaurus oras. Drėgna*".
„*Negali nesirgti tokiu oru. Šaltų iki kokių penkių laipsnių, vis kitaip būtų*".
„*Labas vakaras. Jus Danguolė trukdo, jei dar atsimenate*".
„*A, labas vakaras. Kaipgi, žinoma, atsimenu. Na, ką jūs man pasakysite?*"
Kaip jūs laikotės?"
„*Ačiū, gerai*".
„*Sveikata nesiskundžiate? Kaip jūsų vaikutis?*"
„*Ačiū, gerai*".
„*Ar sveikas?*"
„*Sveikas, gerai*".
"*And how was Martin?*"
"*Great. He's a nice chap, nis't he? He took me to a nice spot or two. He sends you his love*".
"*He's not thinking of coming back?*"
"*I doubt it*".
"*He was nice to me, Martin*".
"*Hello!*"
"*Hello! How are you?*"
"*Fine. Er – that's a very good book you gave me*".
"*I'm happy you like it*".
"*Very good, indeed*".
„*Labas, močiute*".
„*Labas, labas*".

„Susipažinkite...“
„Tai kad mes matėmės“.
„A, tiesa, matėtės per mūsų vestuves“.
„Pavasaris greitai bus...“
„Tai taip, sniego mažai bematyti...“
„Tai kad jo ir nebuvo. Šiemet vaikai negavo net rogutėm pavažinėti...“

Kiek retesni lietuvių kalboje yra labai formalios, rafinuotos niekų kalbos atvejai, kaip retesnės ir jos atsiradimo situacijos ir kitokia auklėjimo ir kultūros istorija, negu anglų visuomenėje. Įdomu tik tai, kad anglų ir lietuvių niekų kalba išsilavinusių anglų ir lietuvių tarpe yra labai štampuota. Menkiau išsilavinusių žmonių tarpe, ypač tarp lietuvių, niekų kalba nuoširdesnė ir originalesnė. Retas, bet labai akivaizdus pavyzdys yra *„Dar vienas pamirštas žodelis“* vietoje standartinio „P. S.“ lietuviškame laiške.

4. Grynosios fatinės kalbos formos ypač charakteringos šnekamajai, o integruotos ir kai kurios grynosios – rašytinei kalbai. Rašytinėje kalboje fatinė funkcija mažiau kondensuota negu šnekamojoje, ir formaliai visus įvadus, įžangas, pabaigas ir ypač pripažinimus-padėkas (acknowledgements) galima vadinti fatinės funkcijos išraiškos formomis. Tipiškos yra laiškų pradžios ir pabaigos. Pavyzdžiui: 1) *Thank you so much for your last letter... I wish you all the very best, in everything. Yours, Ila.* 2) *Dear Ellyn, it was so nice of you to remember me. It took me months to respond to your last letter... With best wishes to you and yours. Love, Lorian.* 3) *Dear Louise, first of all, please accept my apologies for not responding sooner to the lovely letter and thoughtful gifts you sent at Christmas... A very happy New Year to you! Love, Ellyn Waldman.* 4) *Rūta, skubu Tau rašyti, kad tėvelis dar šiandien išsiųsrų laišką... Bučiuoju, Mama.* 5) *Mieli vaikučiai, ačiū už laiškelį, kurį gavome. Naujo pas mus nieko... Lauksim, kada parvažiuosi. Duok žinią. Bučiuojam visus jus keturis. Tėvai.*

Fatinės funkcijos medžiaga laiškuose patvirtina šiek tiek menkesnę emocinę išraišką lietuvių kalboje, kurios stoką pastebėjome ir mandagumo formulėse (p. 78). Kreipinys be "Dear“ anglų kalboje praktiškai nepasitaiko, o lietuvių kalboje maloniniai žodžiai kreipinyje charakteringi tik familiariems ir artimųjų laiškams. Grafinės tradicijos rezultatas yra „aš“ (*I*) rašymas didžiąja raide anglų kalboje, o „jūs“ (*you*) mažąja. Tačiau tai keistas kontrastas lietuvių kultūrinei tradicijai, kurioje „aš“ rašoma mažąja, o „Jūs“ didžiąja raide.

Anglų visuomenėje fatinės funkcijos išraiška laiškuose yra tokia standartizuota, kad daugybė laiško rašymo vadovų (pavyzdžiui, Alexander L. G., 1975; Gordon Humphreys, 1955 ir kiti) pateikia išbaigtus kreipinius įvairių įstaigų ir įvairių rangų vadovams, laiškų pradžios ir pabaigos frazių sąrašus įvairioms progoms, pilnus laiškų modelius ir kitas detales.

Fatinės funkcijos išraiška tradiciškai įsigalėjusi net knygose, leidžiamose angliškos kultūros šalyse. Angliškuose leidiniuose, po titulinio puslapio, visada spausdinami pripažinimai-padėkos, kurie yra vieni labiausiai standartizuotų konvencionalios niekų kalbos variantų. Pavyzdžiui:

I would like to express my gratitude to the authors of the papers included in this volume. I particularly wish to thank Anthony Cohen and Sieb Nootebom who encouraged me to edit this collection. The publishers who granted me permission to reprint the papers are also gratefully acknowledged, including the New American Library, the Yale Scientific Magazine, the British Journal of Disorders of Communication,... and Mouton and Co.

While most of the errors included in the Introduction and the Appendix were noted by myself, I am grateful to Peter Ladefoged and Ilsa Lehiste who tuned in their linguistic/phonetic ears to note many errors for me.

In addition I would like to express my deepest appreciation to Peter Ladefoged who continues to serve as my teacher and as an inspiration in all of my work.

I am of course indebted to all those who unadvertently provided the data for this book. They include many of the UCLA Linguistics Department students and faculty as well as other personal friends. They will undoubtedly recognize their particular contributions. Besides acting as a source of data, their many useful comments, suggestions, and criticisms have helped to clarify my own thinking. The fact that they do not run when they see me approaching with my 'little black book' is a tribute to their patience and intellectual honesty.

Special mention must be noted of the time and effort contributed by Donald MacKay of the UCLA Department of Psychology in his many discussions with me on this topic.

The typing of the manuscript by Renee Wellin is also gratefully acknowledged.

The work reported here was supported in part by UCLA intramural research funds and in part by grants from the National Science Foundation, The National Institutes of Health, and the Office of Naval Research.

Finally, I would like to thank my husband, Jack, for his encouragement and his ability to overlook or excuse my constant 'errors' (V. Fromkin. Speech Errors as Linguistic Evidence).

Šis pavyzdys nėra pats tipiškiausias padėkos knygose atvejis, nes jame yra originalių jumoristinių-emocinių nukrypimų. Tačiau jo kalba yra labai štampuota. Tokios ir panašios padėkos kartojasi iš knygos į knygą ir nieko, nebent tik socialinę bei autorinių teisių konvenciją, nepatvirtina. Nei lietuviškuose, nei rusiškuose leidiniuose analogiškų padėkų-pripažinimų nėra.

Po padėkos-pripažinimo ir trumpo įžanginio žodžio angliškuose leidiniuose yra knygos turinys, pačios kondensuočiausios informacijos skyrius knygoje, kuris integruoja ir fatinę funkciją, nes turinys – pristatymo rekomendacija, pagal kurią knygos pasirenkamos knygynuose, o dažnai ir bibliotekoje. Taigi turinio vieta knygos pradžioje funkciškai yra pateisinama. Keista, funkciškai nepateisinama tradicija yra spausdinti turinį knygos gale.

Išimtinai komunikacinę funkciją knygose atlieka dalykinės ir vardų rodyklės, spausdinamos knygų gale. Rodyklių komunikacinis vaidmuo yra toks svarbus, kad mokslinę literatūrą be jų labai sunku, praktiškai netgi neįmanoma skaityti.

Fatinė funkcija integruota ir grožiniame kūrinyje, tiktai šiuo atveju fatika yra maksimali savieiga, o įžangų (kartais pabaigų) tekstas kondensuoja labai daug įvaizdžių ir neretai autoriaus išbaigtą viso kūrinio idėją. Taip, pavyzdžiui, fatinę funkciją integruoja įžanginis Antano Biliūno apsakymo „Tėviškė" paragrafas:

Jeigu mane kas paklaustų, kurioje pasaulio vietoje žmogui linksmiausiai šviečia saulė, gražiausiai žydi gėlės, gieda paukščiai, ošia medžiai, ūkauja vėjas, – aš atsakyčiau – Tėviškėje. Jeigu mane kas paklaustų, kuriame visos žemės kamputyje žmogui gražiausias pavasaris, ramiausia vasara, spalvingiausias ruduo, balčiausias ir puriausias žiemos sniegas, – aš taip pat atsakyčiau – Tėviškėje. Jeigu mane kas paklaustų, su kuria vieta žmogų riša gražiausi ir geriausi jo atsiminimai, – aš ir vėl atsakyčiau – su Tėviške, su tomis vietomis, kur mes gimėme ir augome, iš kurių prasidėjo mūsų gyvenimo kelias. Ir kur tik žmogus bebūtų, kur begyventų, kur bekeliautų, – visur jį pasiveja greitasparnis Tėviškės ilgesio paukštis, vaikystės dienų klyksmu nusmelkdamas širdį ir nors mintimis sugrąžindamas į tą žemės kampelį, kurio dulkes kaip didžiausią šventenybę po ilgų klajojimų nusilenkia paliesti sukepusiomis lūpomis net rūsčiausios širdies žmonės.

Visas tolesnis apsakymo tekstas – tai tik vienas gražiai papasakotų tėviškės meilės pasireiškimo atvejų. Apsakymo idėja yra lyrinėje įžangoje, kuria rašytojas subtiliai užmezga kontaktą su jautriu skaitytoju. Paviršutiniškų įspūdžių ieškančiam skaitytojui toks kontakto užmezgimas yra pernelyg varginantis.

Visi rašytojai, kurie mėgo (šuolaikinei literatūrai įmantrios įžangos necharakteringos) sudėtingas įžangas su architektūros (V. Hugo), gamtos (Th. Hardy, O. Wilde, V. Krėvė, A. Vienuolis ir kiti), laikotarpio (Č. Dikensas) ar aplinkos aprašymais, harmoningai suderindavo fatinę funkciją su estetine ir dar, nepradėję intrigos ar istorijos, pranešdavo skaitytojui, kokiose sudėtingose gyvenimo ir jausmų peripetijose jie parodys savąjį grožio idealą.

5. Fatinę funkciją (kontakto palaikymą) rišliame tęstiniame tekste atlieka apibendrinančios frazės, kurios yra trumpos ir dažniausiai tik reziumuoja iki tol pateiktą informaciją. Pavyzdžiui:

To sum up, we should be careful about formulas. But we should also continue to research all aspects of readability, with the object of learning something about it, not producing a usable formula (J. Dawkins. Syntax and Readability. Newark, 1975, 44).

Trumpos apibendrinančios frazės labai padeda palaikyti kontaktą paskaitoje ir techninėje literatūroje. Mat, kai informacijos krūvis didėja be pertraukos, atsiranda fizinis poreikis pauzės, kaip kontakto palaikymo priemonės protinei veiklai tęsti. Trumpos apibendrinančios frazės padeda atnaujinti dėmesį ir sutvirtina kontaktą.

6. Neminint štampuotų pradžios ir pabaigos frazių, įdomu pastebėti, kaip pavadinimai, antraštės ir skyrių padalos tampa fatinės funkcijos išraiška. Kad antraštės ir pavadinimai savo turiniu ir tipografiniu įmantrumu turi masinti skaitytoją, žinoma iš praktinės stilistikos vadovėlių. Skyrių padalos ir teksto pertraukimas, pasirodo, taip pat integruoja fatinę funkciją. Štai, pavyzdžiui, vienas paskutiniųjų šiuolaikinės anglų rašytojos M. Drebl romanų "The Realms of Gold" į skyrius nedalijamas, bet autorė kartkartėmis pertraukia intriguojantį pasakojimą grožiniame kontekste ryšio neturinčiomis pastabomis, kurios tarsi dalija į skyrius, nes realybės relevantiškumu suardo emocinio įspūdžio tėkmę. Pavyzdžiui:

Janet Bird née Ollerenshaw was pushing her pram along Tockley High Street. The fact that she was doing this, as she was some 23 pages ago, does not indicate that no time has passed since that last brief encounter. Nor does it indicate a desire on the part of the narrator to impose an arbitrary order of significance upon events. It is simply a fact that Janet Bird spent a great deal of time pushing her pram up and down Tockley High Street. She had not much choice. She had little else to do. One could, arguably, have picked her up at one or another of the various monotonous and repetitive tasks that filled her day, but she might as well be allowed some exercise. For she gets little (M. Drabble. The Realms of Gold. N. Y., 1976, p 121–122).

David Ollerenshaw threw his cigarette end into the crater. The volcano received it, spewing gently from its blackened lungs, like a tired old prophet.

Imagine him, David Ollerenshaw, standing there, the only unbearded geologist in the business, fair-haired, long-necked, short-sighted, indefinably English, indefinably odd, with the oddness of one who spends much time alone, thinking about inhuman things. Watch him, as he begins to stumble, a small figure against a small volcano, down the mounds of pyroclastic rubble, back to his new car. Tomorrow, he sets sail for Africa.

And we can leave him there, on the eve of departure, and return home to Frances Wingate; she is a more familiar figure, a more manageable figure, in every way (p. 180–181).

Sprendžiant iš šio rašytojos romano teksto, vizualinis-grafinis ar lingvistinis tęstinio pasakojimo dalijimas būtinas, kad fiziškai būtų įmanoma bendrauti su rašytoja.

7. Analogiškas dviem pastariesiems (apibendrinančios frazės, pavadinimai ir skyrių padalos) fatinės funkcijos išraiškos atvejis yra ir teksto dalijimas į paragrafus. Nors kūrybinio rašinio vadovėliuose teigiama, kad paragrafas žymi minties ar temos vystymo pakopas, tipografinis paragrafų išskyrimas integruoja ir fatinę funkciją. Pirmasis paragrafų sakinys paprastai yra trumpas. Pirmojo sakinio trumpumas ir

teksto grafinis sulaužymas atkreipia dėmesį ir sutvirtina kontaktą su tekstu. Pavyzdžiui:

This then is style. As technically manifested in literature it is not the power to touch with ease, grace, precision, any note in the gamut of human thought or emotion. But essentially it resembles good manners. It comes from endeavouring to understand others, of thinking for them rather than for yourself – of thinking, that is, with the heart as well as the head. It gives rather than receives; it is nobly careless of thanks or applause, not being fed by these but rather sustained and continually refreshed by an inward loyalty to the best (Sir Arthur Quiller-Couch. On the Art of Writing. Cambridge, 1938, 14).

Nors klasikiniuose apibrėžimuose fatinė funkcija paprastai apibūdinama kaip kalbinė veikla, kai kalbama tik tam, kad pabendrautum, bet neperduotum informacijos, iš tikrųjų yra labai sunku nustatyti net ir fatiškiausių posakių informacinį krūvį. Juk net komplimentai arba atsakymai apie orą ir sveikatą turi nors ir nedidelį informacinį relevantiškumą. Teisingiau būtų teigti, kad kalba fatinėje funkcijoje neturi praktinio kryptingumo ir todėl neįgyja informacinės vertės. Tačiau negalima paneigti ir to fakto, kad kalbos fatinėje funkcijoje semantika yra maksimaliai suniveliuota, nes net nedidelės pastangos pasakyti ką nors originalaus ar prasmingo, atsakant į šabloniską klausimą, dažnai sąlygoja pašnekovo (ypač anglo) pasimetimą ir sumišimą.

Su šiuo teiginiu šiek tiek nesiderina tematinė kalbos fatinės funkcijos įvairovė. Palaikant kontaktą, gali būti kalbama apie orą, sveikatą, pažįstamus, aplinką, keliones, rūbus, knygas, spektaklius ir t. t. Naujausi tyrinėjimai parodė, kad pokalbiai apie sveikatą yra šiek tiek populiaresni arba bent jau nenusileidžia populiarumu pokalbiams apie orą, kurie ilgą laiką buvo vadinami tipiškiausiais angliškais socialiniais pokalbiais.

Natūralus fatinės funkcijos vaidmuo komunikacijos procese neabejotinas. Ši funkcija išliko net sąmoningai jos neskatinusiose visuomenėse. Galima kalbėti tik apie kalbinio kontakto komunikacijos procese tobulinimą ir apie fatinės funkcijos kaip visuomenės ir individo kultūros išraiškos formas. Mat, jeigu apie Ramiojo vandenyno salų vietinius gyventojus B. Malinovskis rašė, kad niūniavimu ir niurnėjimu būryje prie laužo jie parodo esą savi tos bendruomenės nariai, kad nori jausti bendrumą, tai šiuolaikinė visuomenė daugeliu atvejų žmogiško bendravimo lingvistinę išraiškos formą pakeitė fizine. Gana dažnai aplinkinių dėmesys atkreipiamas ne kalba, o judesiu. Malinovskis sąmojingai teigė, kad draugijoje tylintis žmogus skatina manyti, jog jis akmenį rankoj laiko. Taigi ar galima be nuostolių kalbinę veiklą pakeisti fizine arba tylėjimu ir ką tai turėtų reikšti?

Tobulai valdoma kontakto užmezgimo ir palaikymo lingvistinė technika, kaip fatinės funkcijos išraiška, padidina kalbos įtaigumą, oratorišką sėkmę, žymi žmogiškumą ir sugebėjimą bendrauti, o bendrauti žmogus linkęs iš prigimties. Taigi sąmoningas fatinės funkcijos išraiškos tobulinimas gali tik pakelti ir individo, ir visuomenės kultūrą.

Fatinė funkcija, kaip lingvistinė kategorija, turi labai aiškius skiriamuosius požymius. Kalba fatinėje funkcijoje yra maksimaliai štampuota. Šiai kalbai charakteringi subjektyvios kvalifikacijos laisvi žodžių junginiai, nesudėtinga, tik linijinė sintaksė (visiškai nėra sudėtinių prijungiamųjų sakinių, išreiškiančių aiškinamuosius priežastinius ryšius), daug įterptinių žodžių, kurie žymiai sumažina kategoriškumą ir padidina familiarumą, gausu pauzes užpildančių garsų ir perdėtai emfatinė intonacija.

Fatinės funkcijos tyrimas teikia medžiagos teoriniams apibendrinimams. Kalba fatinėje funkcijoje liudija mechaniškumą kalbos procese ir įgalina formuluoti įdomią hipotezę apie lingvistinės patirties kaupimo ir jos mechaninio atgaminimo, o ne nuoseklios generacijos vaidmenį kalboje.

Literatūra

Alexander L. G. Essay and Letter Writing. London, 1975.
Akhmanova O. S. The Principles and Methods of Linguostylistics. M., 1970.
Akhmanova O. S. Linguostylistics: Theory and Method. M., 1972.
Boulton M. The Anatomy of Language. London, 1968.
Bühler K. Sprachtheorie. Jena, 1934.
Firth J. R. Papers in Linguistics (1934–1951). London, 1957.
Gardiner A. H. The Theory of Speech and Language. Oxford, 1951.
Halliday M. A. K. Explorations in the Functions of Language. London, 1973.
Hayakawa S. I. Language in Thought and Action. New York, 1964.
Henle P. Language, Thought and Culture. Ann Arbor, 1958.
Herzler J. O. A. Sociology of Language. New York, 1965.
Humphreys G. The Teach Yourself Letter Writing. London, 1955.
Jakobson R. Linguistics and Poetics. – In: Style in Language. Massachusetts, 1966.
Languna G. A. Speech, Its Function and Development. New Haven, 1927.
Malinowski B. The Problem of Meaning in Primitive Languages. – In: The Meaning of Meaning by C. K. Ogden and I. A. Richards. London, 1936.
Mounin G. Les fonctions du langage. – Word, 1967, vol. 23, No. 1–3.
Pollock Th. C. a. o. Language Arts and Skills. New York, 1955.
Quirk R. Essays on the English Language Medieval and Modern. London, 1968.
Sapir E. Language. – In: The English Language by W. F. Bolton and D. Crystal. Cambridge (Massachusetts), 1969, vol. 2.
Stoškus K. Kaip suprasti kitą? – Problemos. 1969, t. 1 (3).
Turner G. W. Stylistics. Harmondsworth, 1973.
Wallwork J. F. Language and Linguistics. London, 1969.
Ахманова Г. И., Гюббенет И. В. и др. Принципы и методы лексикологии как социолингвистической дисциплины. – М., 1971.
Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966.
Ахманова О. С. и др. О принципах и методах лингвистического исследования. – М., 1966.
Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963.

Vilniaus valstybinio universiteto
Anglų filologijos katedra

ФОРМЫ, СЕМАНТИКА И РОЛЬ ФАТИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ КОММУНИКАЦИИ

Резюме

На основе предпосылок современной социолингвистики в статье приводится обзор фатической функции речи как одной из главных категорий этого направления в лингвистике.

Анализируется обширный материал английского и литовского языков, иллюстрирующий формы проявления фатической функции в процессе коммуникации. Описываются разнообразные чистые и интегрированные формы фатической функции и объясняется их роль в коммуникации. Дается оценка фатической функции как способа выражения индивидуальной и общественной культуры.

Кратко характеризуется семантика речи в фатической функции, определяются ее лингвистические особенности и ценность языкового материала, представляемого этой функцией в теоретических обобщениях.